

УДК 784.4:[930.25:002.1-028.17]:[378.6:78:792](474.5)(045)
DOI: <https://doi.org/10.31318/2522-4212.2023.18.294826>

Варса Люткуте-Закарене

ORCID iD: 0009-0009-1803-7833

Молодший науковий співробітник Архіву музичного фольклору Академії музики і театру Литви, м. Вільнюс
пр. Гедіміна, 42, 01110 Вільнюс, Литва
Тел.: +370 686 14392 E-mail: varsa.zakariene@lmta.lt

АРХІВ МУЗИЧНОГО ФОЛЬКЛОРУ АКАДЕМІЇ МУЗИКИ ТА ТЕАТРУ ЛИТВИ: «ГАРНА ПІСНЯ» – ОБРАЗ, ЩО ВИЗНАЧИВ РОЗВИТОК ТА СИСТЕМУ АРХІВУ

Переклад з литовської Галини Пиєнічкіної

Стаття присвячена принципам створення колекції музичного фольклору Академії музики та театру Литви (ЛМТА) та його вмісту. Пояснюється, що призвело до вибору того чи іншого способу накопичення архіву та його наповнення. Обговорено естетичні погляди співробітників та керівників фольклорних експедицій, ставлення до цінності та краси пісні, що мали важливе значення для накопичення колекції.

У публікації використані такі методи наукового дослідження: спостереження, порівняння, експеримент, вимірювання, абстрагування. Наукова новизна публікації полягає в тому, що досліджувані питання у литовському етномузикознавстві порушуються вперше.

Збережений у Архіві контент відображає естетичні цінності міського фольклорного руху кінця ХХ століття та описує пісенний фольклор сільських мешканців того періоду. Також він частково відображає спосіб та стиль співу в тогочасних селах. Така ситуація була спричинена історичними обставинами і прагненням учасників фольклорного руху протистояти радянській дійсності.

Ключові слова: «гарна пісня», образ пісні, система архіву, інвентаризація та збереження фольклорних записів.

Окреслення проблеми

Нерідко зібрання музичного фольклору характеризуються тільки за їх кількісним показником – чи є певна колекція більшою чи меншою за розмірами (числом збережених одиниць). Проте не завжди колекції оцінюються з точки зору якості їх наповнення. Звичайно, будь-яка належним чином описана та збережена фольклорна одиниця має наукову цінність. Проте, працюючи довгий час співробітником Архіву музичного фольклору (далі – МФА) Академії музики та театру Литви (далі – ЛМТА), у чималій колекції цього Архіву я не знайшла багатьох відомих і навіть «знакових» артефактів фольклору Литви. Так, наприклад, попри те, що колекція збиралася протягом семи десятиліть, у ній не вдалося знайти жодного варіанту дитячої пісні «*Du gaideliai*» («Два півники»), яка була і є понині напрочуд популярною, або ж «*Ant kalno tūrai*» («На горі мури»), що й зараз звучить під час культових для Литви баскетбольних ігор¹.

Зрозуміло, що Архів не може безпосередньо відображати стан традиції, однак не виключено, що такий тип його наповнення є результатом специфічного бачення упорядників колекції та їх ставлення до фольклору у різні роки.

Отже, **об'єктом цього дослідження** стали фонди Архіву з часів початку його роботи (1949) по сьогоднішній день. **Мета статті** – обговорення принципів створення колекції музичного фольклору Академії музики і театру Литви, на які спиралися збирачі в різні роки, вивчення причин, які призвели до вибору того чи іншого способу наповнення Архіву та обумовили його вміст.

У ході роботи будуть виявлені особливі естетичні погляди співробітників Архіву та керівників фольклорних експедицій, їх фахове ставлення до цінності та краси пісні, які мали важливе значення у процесі накопичення колекції.

Джерельну й методологічну базу дослідження склали передусім письмові документи засновниці Архіву професорки Ядвігі Чюрльоніте (Чюрлєніте, 1949; Čiurlionytė, 1940; 1956; 1967; 1969; 1984), а також публікації Аусте Накене (Auste Nakienė²), що стосуються МФА Академії музики і театру Литви (фото 1).

² Nakienė, A. Miesto folkloro sąjūdis. Išeivių iš kaimo tapatybės paieškos. URL: <http://litanistusamburis.lt/auste-nakiene-miesto-folkloro-sajudis-iseiviu-is-kaimo-tapatybes-paieskos> (дата звернення 15.03.2023); Nakienė, A. Vilniaus folkloro judėjimas. URL:

¹ Баскетбол, як відомо, у Литві називають «другою релігією».

Фото 1. Набори документів LMTA MFA

Про те, що саме вважалося вартим фіксації у фольклорних експедиціях, свідчать збережені зошити документів Архіву з шифром LMTA MFA 9. У них містяться описи архівного інвентаря, завдання для співробітників Архіву, плани, документи про оцінку роботи, робочі звіти, у т. ч. описи фольклорних експедицій (нерідко написані від руки на неякісному папері чи його клаптиках, адже на той час (1940–1950-ті роки) бракувало всього, навіть паперу). Знайдені документи того часу, а також усні свідчення теперішніх співробітників про характер своєї багаторічної роботи лягли в основу нашого дослідження.

Історія створення архіву. Специфіка збирацьких підходів

Архів музичного фольклору (а на момент його заснування у 1949 р. – відділ Лабораторії фольклору) LMTA був створений зусиллями відомої литовської етномузикознавиці, професорки Я. Чюрльоніте, молодшої сестри всесвітньовідомого литовського композитора і художника Мікалоюса Константінаса Чюрльоніса (Mikalojus Konstantinas Čiurlionis). Якщо інші архіви зазвичай приймали фольклорний матеріал, зібраний людьми різної освіти та інтересів, то MFA унікальний тим, що устатковувався й керувався виключно етномузикологами. Він є одним з найбільших спеціалізованих архівів музичного фольклору у Східній Європі. Тут згромаджено близько 120 000 од. (або 1420 год.) аудіозаписів, 600 год. відеозаписів і близько 45 000 од. аудіотранскрипцій.

Вже в перший рік існування Архіву (1949) була організована фольклорна експедиція до сіл Шяуляйського району. Як підкреслюється в оголошених Я. Чюрльоніте завданнях експедиції, метою було «зібрати пісні робітників на заводах», «пісні про Леніна», «Великий Жовтень», сатиричні пісні про уряд незалежної Литви тощо.

У звіті Я. Чюрльоніте (фото 2) нескладно побачити критерії оцінки записаних пісень: це ліричні настрої молодих дівчат (респонденток у фольклорних експедиціях), відображені у піснях пізнього походження.

Ця експедиція – єдина, у якій зафіксований реальний стан пісенного фольклору. Ситуацію могло ви-

кривити бажання записати радянські пісні, проте їх було знайдено лише чотири. Натомість більшість – романи та їм подібні пізні твори. Аудіозаписи старовинного фольклору були здійснені лише від однієї виконавиці. Це було пов'язане з виключною оцінкою власного репертуару самою співачкою.

Після цієї експедиції у всіх подальших виїздах протягом кількох десятиліть (до 1985 р.) романси загалом не фіксувалися, адже вважалися «другосортним» за науковою цінністю репертуаром. Після експедицій створювалося два списки зафіксованих творів: (1) ті, що підлягають збереженню і (2) ті, що не зберігатимуться. Лише у виключних випадках романси потрапляли до списку збережених пісень³, коли виконання було настільки красивим, що у архівістів не підіймалася рука видалити ці записи.

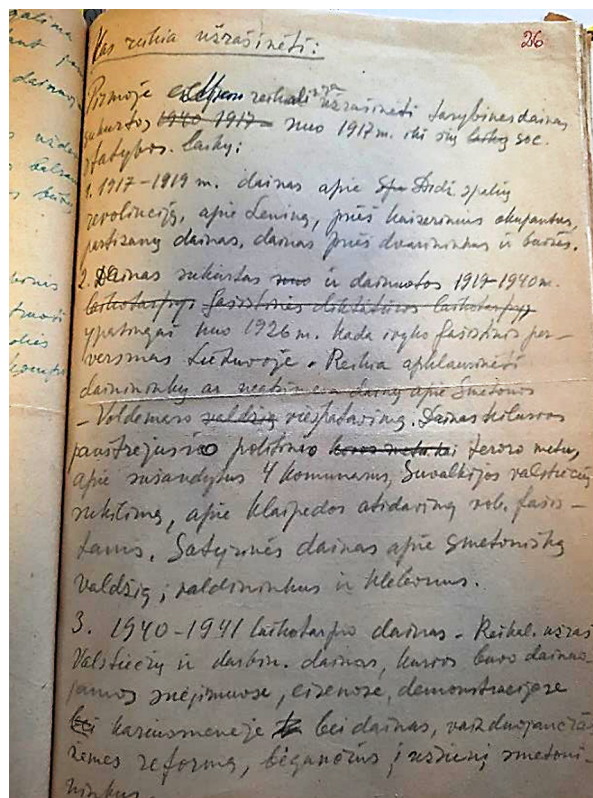

Фото 2. Ліричні настрої молодих дівчат (респонденток у фольклорних експедиціях) відображені у піснях пізнього походження.

«Сніву багато, проте пісні настільки різні, що важко зорієнтуватися. Ми знайшли всі жанри пісень, які можна було там знайти. Проте не усі вони побутують в однаковій кількості. Тільки одна бабуся співала старовинні пісні. [Проте здебільшого побутують – ред.] радянські робітничі пісні, естрадні пісні, сентиментальні романси без ідеї. Є більш м'які тексти – можливо, твір старшокласниці, композиторські пісні. Висновок – багато неважливих пісень, які засмічують свідомість радянської людини недоречними образами, до яких варто ставитись як до шкідливих, особливо для молоді».

<https://www.mic.lt/lt/diskursai/lietuvos-muzikos-link/nr-20-2017-sausis-gruodis/auste-nakiene-vilniaus-folkloro-judejimas/> (дата звернення 15.03.2023)

³ Або ж не вносилися у списки, але залишалися на плівках.

Низка таких записів була знайдена у процесі оцифрування й переслуховування записів Архіву. Серед них знаходимо не лише романси, але й забронені у радянський час церковні піснеспіви, та навіть одну партизанську пісню часів боротьби за незалежність. Очевидно, що це було не випадково, а зроблено тогочасними працівниками Архіву в умовах радянського режиму навмисне з метою зберегти історичну пам'ять для нащадків. Таким чином, етномузикологі, які у той час працювали в Архіві, систематично культивували негативний погляд на всі вище названі «другосортні» твори, в той же час відчуваючи магію звучання старовинних обрядових пісень. Це чудово ілюструють спогади Лайми Буркшайтенє (Laima Burkšaitienė), доцентки нашої Академії, першої завідувачки Кафедри етномузикології (фото 3):

«Я вступила [до консерваторії – авт.], абсолютно нічого не знаючи [про фольклор – авт.]. Чюрльоніте почала розповідати про Дзукію. Там так багато співу! Звісно, мені сподобалось. Для мене краса пісні була на першому місці, особливо мелодія. Я досі слухаю пісню і сприймаю передусім її музичний бік, найбільше, якщо співачка робить це експресивно, майстерно володіє голосом, творча... Коли співає виконавиця із Дзукії... Для мене це було красиво. У 1950 році ми поїхали в першу експедицію, потім ще в три. Ми записували те, що вони співали. Чюрльоніте непритомно захоплювалася піснями Дзукії, це зрозуміло, і тільки пізніше ми поїхали у інші регіони.

Моя мама заспівала одну пісню, і я показала її Чюрльоніте. Звісно, це була якась сучасна пісня, якийсь романс. Чюрльоніте цінувала передусім старовинний фольклорний матеріал, і я також слідувала її смаку. Найціннішими для мене були давні календарні, жнивні, весільні пісні. Я вважала, що романси ми ще запишемо пізніше.

Фото 3. 1956 рік. Лайма Дуткявичюте (Буркшайтенє, Laima Burkšaitienė) записує пісні від Марє Кашетєне (Marė Kašetienė), с. Мергежеріс (Mergeržerio k.), регіон Дзукія (Dzūkija).

Одним з найважливіших факторів за якими важливо розрізнати пісні за їх цінністю, була відсутність звукозаписувального устаткування. Бракувало усього – магнітофонів, звукозаписувальних плівок. Багато старих записів Архіву за 1951–1975 роки зберігаються

на бобінних плівках, списаних на Литовському радіо і телебаченні (LRT) та доставлених у Архів його багаторічною завідувачкою Геновайте Четкаускайте (Genovaitė Četkauskaitė) (фото 4).

Фото 4. 1952 рік, с. Швендубре (Дзукія). Фольклорна експедиція, в якій працюють Геновайте Четкаускайте та Вітаутас Палтанавічюс (Vytautas Paltanavičius).

Найцінніші плівки згодом були перезаписані на магнітні касети і вже з ними відбувалася подальша робота. Л. Буркшайтенє у 1969 році повідомляє: «Я записала 1570 пісень, 270 з них були транскрибовані, і касети були розмагнічені через погану якість запису». **Неякісний запис** означав не лише технічний дефект, а й чистоту інтонування мелодії, ладову унікальність пісні, приналежність до обрядових жанрів – такі недоліки вважалися критеріями вищої чи нижчої цінності архівної одиниці.

Ось витяг зі спогадів багаторічної співробітниці Архіву Віргінії Баранаускенє (Virginija Baranauskienė), записаних у 1983 році:

«Протягом 1975–1985 років збільшилася кількість звукозаписувальних магнітофонів. Згідно з наказом міністра культури у 1981 року Архіву було виділено близько 10 магнітофонів, і за це десятиліття у фондах було накопичено близько 45 000 одиниць аудіозаписів.

Проте практично майже не було касет, їх видавали обмежену кількість. Касети й бобінні плівки позичали в інших установах і, після перезапису вибраних творів на власні носії, повертали кредиторам».

В Архіві переважають сольні записи. Фіксацій виконання пісень від співочих гуртів у Архіві мало.

Схоже, що тембру голосу приділялося обмаль уваги: з-поміж потенційних респондентів збирачі обирали співака / співачку більш старшого віку, а молодший виконавець при цьому ігнорувався, хоч і знався на традиції. Цікаво, що пізніше цих «занадто молодих» на момент першого запису респондентів, через кілька років таки могли записувати – тепер як вже достатньо зрілих співаків.

Цей факт демонструє ту особливість, що для збирачів того часу важливішим був сам науковий факт (твір певного жанру). Їх мало цікавила (чи й зовсім не цікавила) співоча ситуація, власне сприйняття співаком / співачкою жанрів місцевого репертуару, його ставлен-

ня до виконаної ним пісні. Навпаки, збирачі заперечували систему смаків самих виконавців і сприйняття ними «цінності» пісні; ігнорувалися «найкрасивіші пісні» – романси, натомість робилися зусилля із добування з надр пам'яті інформаторів тих найстаріших пісень, які співали їхні матері і бабусі, при тому, що самі співаки вже не цікавилися цими старими жанрами.

У пізніших експедиціях деякі сільські виконавці вже знали, що саме шукають збирачі пісень з міста і казали: «О, тобі треба ті старі пісні – йди туди; пісень, красивих для тебе, я не знаю».

В Архіві збереглося кілька унікальних записів, серед яких південно-литовське *весілля*, зафіксоване у 1964 році у с. Жюрай (Дзукія). Музикознавець Рімонтас Гучас (Rimantas Gučas) щоденно по кілька годин записував усе дійство. Цей живий аудіозапис фрагменту з реального життя зберігається на плівці KF 4367-8. Більше таких записів в архіві LMТА немає.

Найкращі сільські виконавці запрошувалися у Вільнюс для фіксації їх співу на студії звукозапису тодішньої консерваторії (тепер LMТА) (фото 5).

Фото 5. Студія звукозапису консерваторії у 1952 році. Співачка Антосе Саснаускене (Antosė Sasnauskienė) з с. Родука (Rodukos k.) Варенського району, регіон Дзукія (Dzūkija).

Міський фольклорний рух: впливи на збирацькі підходи

У 1970-ті роки у Литві набрав сили фольклорний рух міської інтелігенції. Старшокласники, студенти LMТА – актори, музикознавці, виконавці-інструменталісти їздили у фольклорні експедиції, записували пісні. Експедиційний досвід давав можливість дізнатися те, що приховувалося радянською цензурою. Тут молоді люди знайшли непідробні цінності, справжні почуття, стосунки, досвід душевного спілкування з сільськими людьми. Народна пісня стала однією з найбільших цінностей для тогочасної інтелігенції.

У 1968 році у Вільнюсі почали формуватися фольклорні ансамблі. За словами А. Накене, «це була трансформація сільської співочої традиції – її нове, міське продовження». Безпосередньої спадкоємності традицій у цих підходах було мало, адже авторитетні лідери місцевих «історичних осередків» виокремили тільки цінну, на їхній погляд, частину традиції, варту насліду-

вання. Тому учасники університетського фольклорного ансамблю «VISI», Художньої школи імені М. К. Чюрльоніса та інших колективів намагалися записати в експедиціях лише найцінніші пісні. Саме ці записи були передані до нашого Архіву й склали значну його частину.

Слід підкреслити, що реальні, природні співочі процеси не фіксувалися: практично весь архівний матеріал був записаний у таких ситуаціях, коли виконавець згадував та «моделював» у пам'яті колишні традиційні «контексти» у своїх спогадах під час виконання пісні для запису «на замовлення». Звичайно, на носія традиції впливало безпосереднє втручання збирача фольклору у вибір пісень, оціночне ставлення до фольклору.

Одні й ті ж пісенні твори в одній експедиції зазвичай записувалися тільки один раз. Тому в дослідницьких працях переважно розглядаються й порівнюються варіанти пісень, зібраних в експедиціях різних років.

Зовсім інша дослідницька ситуація склалася б, якби вивчався би весь акустичний комплекс, а не тільки сам твір. Проте дані такого роду практично втрачені.

Висновки

1. Архів музичного фольклору Академії музики та театру Литви (MFA LMТА) зберігає такий пласт фольклору, що відповідає естетичним цінностям дослідників та учасників фольклорного руху 1970–1980-х років.

Більша частина інших жанрів музичного фольклору, що не відповідає ціннісним критеріям збирачів і тогочасним політичним обставинам, проте була важливою для самих виконавців фольклорних творів, лишилася поза увагою.

З цих причин сформований на сьогодні Архів LMТА складається з фольклорного матеріалу, ніби «просіяного» через подвійне (записане та збережене) ціннісне «сито».

2. Збережений контент відбиває ставлення етномузикологів та учасників міського фольклорного руху до традиційної музики у другій половині ХХ ст. та досить приблизно характеризує увесь співочий фольклор сільських жителів того періоду й лиш частково відображає спосіб та стиль співу, поширений у литовських селах у названий період часу.

Наприклад, в Архіві LMТА збереглося дуже мало романсів, відсутні популярні народні пісні, які колись активно побутували («*Du gaideliai*», «*Ariau ariau ariau, lygiuosius laukelius*», «*Atskrend sakalėlis*» тощо). Проте, цей висновок – не докір авторки збирачам, адже така ситуація була спричинена історичними обставинами, передусім прагненням учасників фольклорного руху до протистояння радянській дійсності.

3. У Литві фольклорний рух створював потужну і неприховану опозицію тодішній радянській владі⁴. Завдяки цьому в Архіві таємно були збережені зразки партизанських пісень та релігійного фольклору.

⁴ Від гол. ред.: Ці процеси частково описані у статті Г. Юзала: Juzala, Gustaw (2018). Музичний фольклор у сучасній системі освіти в країнах Східної Європи і Балтії. *Проблеми етномузикології*, 13, с. 58–81 [Folklor muzyczny we współczesnym systemie edukacji w Europie Wschodniej i krajach bałtyckich] *Problemy etnomuzykologii*, 13, s. 58–81.

Цитована література

- Буркшайтене, Л. (2021). Интерв'ю з Л. Буркшайтене у 2021 р., запис В. Люткуте-Закарене.
- Чюрлєните, Я. (1949). Литовская народная песня. *Советская Музыка*, № 6, 60–64.
- Čiurlionytė, J. (1940). Kaip užrašinėti liaudies melodijas. *Tautosakos vadovas*, 77–111. Kaunas.
- Čiurlionytė, J. (1956). Mintys apie mūsų darbus. *Literatūra ir menas*, vasario 18.
- Čiurlionytė, J. (1967). Tyrimo objektas – daina. *Kultūros barai*, Nr. 10, 72–73.
- Čiurlionytė, J. (1969). *Lietuvių liaudies dainų melodikos bruožai*. Vilnius.
- Čiurlionytė, J. (1984). Lietuvių liaudies daina. Knygoje: L. Burkšaitienė. (Sud.). *Kasdieniai darbai*, p. 9–22. Vilnius: Vaga.
- Lietuvos muzikos ir teatro akademija: apie muzikinio folkloro archyvą*. Lietuvos Muzikos ir Teatro Akademija [online]. Отримано 15.03.2023 з сайту: <https://lmta.lt/lt/padaliny/muzikinio-folkloro-archyvas/>
- Nakienė, A. *Miesto folkloro sąjūdis. Išeivių iš kaimo tapatybės paieškos*. Lituaništų sambūris [online]. Отримано 15.03.2023 з сайту: <http://lituanistusamburis.lt/auste-nakiene-miesto-folkloro-sajudis-iseiviu-is-kaimo-tapatybes-paieskos>
- Nakienė, A. (2017). Vilniaus folkloro judėjimas. *Lietuvos muzikos link*, Nr. 20 (sausis–gruodis). Отримано 15.03.2023 з сайту: <https://www.mic.lt/lt/diskursai/lietuvos-muzikos-link/nr-20-2017-sausis-gruodis/auste-nakiene-vilniaus-folkloro-judejimas/>

References

- Čiurlionytė, J. (1940). Kaip užrašinėti liaudies melodijas [How to record folk melodies]. *Tautosakos vadovas* [Folklore Handbook], 77–111. Kaunas. [in Lithuanian].
- Chjurljonite, Ja. (1949). Litovskaja narodnaja pesnja [Lithuanian Folk Song]. *Sovetskaja Muzyka* [Soviet Music], № 6, 60–64 [in Russian].
- Čiurlionytė, J. (1956). Mintys apie mūsų darbus [Thoughts about our activities]. *Literatūra ir menas* [Literature and Art], February 18. [in Lithuanian].
- Čiurlionytė, J. (1967). Tyrimo objektas – daina [Investigation object – song]. *Kultūros barai* [Culture Issues], No. 10, 72–73 [in Lithuanian].
- Čiurlionytė, J. (1969). *Lietuvių liaudies dainų melodikos bruožai* [Peculiarities of Lithuanian Folk Songs Melodies]. Vilnius. [in Lithuanian].
- Čiurlionytė, J. (1984). Lietuvių liaudies daina [Lithuanian folk song]. In: L. Burkšaitienė. (Ed.). *Kasdieniai darbai* [Every-Day Works], p. 9–22. Vilnius: Vaga. [in Lithuanian].
- Lietuvos muzikos ir teatro akademija: apie muzikinio folkloro archyvą* [Lithuanian Music and Theatre Academy: concerning Musical Folklore Archive]. Lietuvos Muzikos ir Teatro Akademija [Lithuanian Music and Theatre Academy]. [online]. Retrieved March 15, 2023 from: <https://lmta.lt/lt/padaliny/muzikinio-folkloro-archyvas/> [in Lithuanian].
- Nakienė, A. *Miesto folkloro sąjūdis. Išeivių iš kaimo tapatybės paieškos* [Urban Folklore Movement. Looking for Rural Repatriants Identity]. Lituaništų sambūris [Gathering of Lithuanianists]. [online]. Retrieved March 15, 2023 from: <http://lituanistusamburis.lt/auste-nakiene-miesto-folkloro-sajudis-iseiviu-is-kaimo-tapatybes-paieskos> [in Lithuanian].
- Nakienė, A. (2017). Vilniaus folkloro judėjimas [Vilnius Folklore Movement]. *Lietuvos muzikos link* [Towards Lithuanian Music]. No. 20 (January–December). Retrieved March 15, 2023 from: <https://www.mic.lt/lt/diskursai/lietuvos-muzikos-link/nr-20-2017-sausis-gruodis/auste-nakiene-vilniaus-folkloro-judejimas/>

Varsa Lutkutė-Zakarienė

ORCID iD: 0009-0009-1803-7833

Junior Research Fellow at the Archives of Musical Folklore,
Lithuanian Academy of Music and Theatre in Vilnius, Gedimino pr. 42, 01110 Vilnius, Lithuania
+370 686 14392 E-mail: varsa.zakariene@lmta.lt

THE ARCHIVE OF MUSICAL FOLKLORE OF THE LITHUANIAN ACADEMY OF MUSIC AND THEATRE: "BEAUTIFUL SONG" – AN IMAGE THAT DEFINED THE DEVELOPMENT AND SYSTEM OF THE ARCHIVE

The purpose of the article reflects the discussions of the principles of musical folklore collection that were established at the Lithuanian Academy of Music and Theatre (LMTA) and which formed the basis for the content of the article. It is clarified what led to the choice of one or another method of archive accumulation, what reasons determined the filling. The aesthetic views of the workers and leaders of folklore field research, their attitude to the value and beauty of the song, which were important for the accumulation of content, are discussed. The following methods of scientific research were used: observation, comparison, experiment, measurement, abstraction. The scientific significance of the publication lies in the fact that the analyzed topics are treated for the first time in national ethnomusicology.

The preserved content reflects the values of the urban folklore movement of the late 20th century and describes the entire singing folklore of the villagers of that era. It also partly reflects the manner and style of singing in the villages of that time. This situation was dictated by historical circumstances, by the endeavor of the participants in the folklore movement to resist Soviet reality.

The key words: beautiful song, song image, archive system, folklore records inventory and preservation tasks.